

МАРАЛЬНАЕ Выхаванне школьнікаў ПРЫ АНАЛІЗЕ ВОБРАЗА ЛІТАРАТУРНАГА ГЕРОЯ

У маральным выхаванні школьнікаў вялікае значэнне надаецца ўрокам літаратуры. Вызначальным у гэтым працэсе з’яўляецца аналіз вобраза літаратурнага героя.

Шматгадовыя назіранні аўтара артыкула за працэсам выкладання літаратуры ў школе і апытанне старшакласнікаў розных школ рэспублікі сведчаць, што адным з самых папулярных твораў беларускай літаратуры ў сучасных школьнікаў з’яўляецца пенталогія Івана Шамякіна “Трывожнае шчасце”. 207 вучняў выпускных класаў (з 373 апытаных) у ліку найцікавейшых твораў назвалі менавіта гэты, а 184 – уключылі Сашу Траянаву і Пятра Шапятавіча ў спіс любімых літаратурных герояў.

У апошнія гады ў школе тэкстуальна вывучаецца толькі аповесць “Непаўторная вясна”, а астатнія рэкамендуецца праграмай для самастойнага чытання, хоць цэнтральнае месца ў пенталогіі, на думку літаратурнай крытыкі, займае франтавая аповесць “Агонь і снег”. Па гэтай прычыне творчы настаўнік, як і раней, павінен знайсці ёй нішу для аналізу (ушчыльненае вывучэнне манаграфічнай тэмы або правядзенне ўрока пазакласнага чытання).

Недахопы першых пасляваенных твораў пра вайну В. Быкаў тлумачыў тым, што сярод аўтараў мала было непасрэдных яе ўдзельнікаў [1, с. 8]. І. Шамякін жа добра ведаў псіхалогію вайны, сам спазнаў горыч паражэння і радасць перамогі. І наогул, як справядліва адзначаў В. Каваленка, аповесць “Агонь і снег” – самы глыбокі праўдзівы твор І. Шамякіна пра вайну: “...> у ёй апісаны рэальныя падзеі з жыцця самога пісьменніка” [2, с. 95].

Праца над аповесцю ў класе можа быць пачата з абмеркавання наступных пытанняў:

1. Якой уяўлялася Пятру Шапятавічу і яго пакаленню вайна?
2. Як яна пачалася для Шапятавіча на самай справе?
3. Чаму ўяўленні Пятра і яго таварышаў пра вайну аказаліся памылковымі?

Пры абмеркаванні аповесці школьнікі звычайна нагадваюць, што Пятро быў летуценнікам, ён марыў пра подзвіг: вайна яго пакаленню здавалася нечым рамантычным і прыгожым. Але прачытаем першыя радкі франтавага дзённіка галоўнага героя твора:

“Вайна... Трэція суткі, як яна пачалася. Ударыла, як гром з яснага неба, аглушыла, і я ніяк не магу апомніцца. Не толькі цяпер, пасля бою, пасля першых выбухаў, бомбаў і нашых няўмелых стрэлаў, гудзіць у вушах. Не, гэты звон і гул у галаве з’явіліся адразу ж, як толькі я, першым

на батарэі, пачуў аб вайне. І страх (мне сорамна прызнацца ў гэтым), страх таксама запаланіў душу з першых хвілін” [3, с. 213].

Як бачым, на справе аказалася інакш – “нічога прыгожага – адно жудаснае”.

Сучасныя школьнікі з урокаў гісторыі, з друку добра ведаюць прычыны няўдач у пачатку вайны. Першае, на што звяртаюць увагу вучні, – адсутнасць у герояў Шамякіна вопыту вядзення вайны. Бой з сапраўдным праціўнікам быў зусім непадобны на вучэбныя заняткі.

Разам з тым не кожны сённяшні школьнік уяўляе тую перадваенную атмасферу, у якой выхоўвалася моладзь. Настаўніку варта сказаць некалькі слоў пра матэрыялы тагачаснай прэсы. У друку можна было сустрэць вершы-агіткі, у якіх аўтары часам рытарычна стараліся запэўніць у непарушнасці нашых граніц, у бязмежнай магутнасці Чырвонай Арміі, накіраванай на ворага:

А ні днём, ні цёмнай ноччу,
Ні вадой, ні па лазе
Вораг воўкам не праскочыць,
Ні вужом не прапаўзе.

(Літаратура і мастацтва, 1940, 1 мая)

Безумоўна, падобныя “творы” рабілі пэўны ўплыў на фарміраванне светапогляду маладога пакалення. Аказалася, што Шапятавіч і яго таварышы не былі падрыхтаваныя да вайны яшчэ і псіхалагічна. Аналіз дзённіка Пятра дапамагае зразумець, што пісьменнік не ставіў за мэту прыхарошваць рэальнасць. І Шамякін адзін з першых, хто паказаў 1941 год такім, якім ён быў на самай справе.

Важнай рухаючай спружынай сюжэта аповесці, яе маральных калізій з’яўляецца канфлікт паміж Сенем Пясоцкім і Сцяпанам Кідалам.

Кволы, хваравіты, “з тонкім, як у дзяўчыны, голасам, з вялікімі вачамі, у якіх рэчымі выразна адбіваўся яго настрой, з маленькімі, смешна адтапыранымі вушамі” [3, с. 222], Сеня быў у даволі невыгодным становішчы перад рослым і дужым Сцяпанам.

– Але чаму сімпатыю ў курсантаў заваяваў Пясоцкі і за што яны недалюбівалі Кідалу? За што Кідала ненавідзеў Пясоцкага?

І Сцяпан, і Сеня заўсёды былі першымі, праўда, першынство іх мела розную маральную афарбоўку.

Сеня выдзяляўся сярод курсантаў сваёй міласэрнасцю, эрудыцыяй, уменнем аб’ектыўна ацаніць палітычныя падзеі. Сцяпан – невук і кар’ерыст, які стараўся выслужыцца перад начальствам, каб заўсёды мець перавагу над таварышамі.

Важнае значэнне ў гэтым плане мае аналіз паводзін герояў у час мітыngu пасля аб’яўлення вайны па радыё.

Пясоцкі ўмеў мысліць цвяроза, верыў у перамогу над ворагам, але ведаў і рэальную сілу арміі праціўніка, быў перакананы, што вайна з Германіяй будзе вельмі цяжкай. Ён першы не пабаяўся спытаць у начальства пра тое, што хвалявала амаль усіх курсантаў: чаму яны ў век радыётэхнікі пра пачатак вайны даведаліся толькі праз восем гадзін.

Кідала ж, асвоіўшы фразёрства, як надзейны сродак руху па службовай лесвіцы, не прамінуў скарыстаць яго і тут. Ён першы выступіў пасля палітрука Сідарэнкі і гаварыў гучна, з запалам, “быццам перад ім была не батарэя, а сама меней – дывізія”, крычаў аб магутнасці Чырвонай Арміі, але больш клапаціўся пра сваю кар’еру, чым пра лёс Радзімы. Яму хацелася заўсёды быць на белым кані, а такія людзі, як Пясоцкі, сваёй вучонасцю і разважлівасцю перашкаджалі. Іх трэба было або абясшкодзіць, або зусім знішчыць. І Кідала стараўся не ўпусціць свой шанц. Падслухаўшы размову Пясоцкага з Шапятавічам пра вайну, ён абвінаваціў Сенью ў паражэнчым настроі, і таго выключылі з камсамола.

Варта прааналізаваць яшчэ адзін эпізод, калі героі, зноў-такі першымі, апынуліся ля бомбы, што ўпала побач з батарэяй, але не разарвалася, і вынеслі яе ў бяспечнае месца.

– Што падштурхнула Пясоцкага і Кідалу на такі адважны ўчынак?

Сціплы, заўсёды сумленны, Сенья адчуваў сябе няёмка, калі яго віншавалі таварышы як героя. Сам ён не лічыў свой учынак праяўленнем гераізму, яму здавалася, што гэта быў проста парыў душы, і шчыра прызнаваўся Шапятавічу, што таксама баіцца смерці. Такая самакрытычнасць не толькі не прыніжае вартасць учынку, а наадварот, надае яму яшчэ большую каштоўнасць. Ім кіравалі тыя ўнутраныя механізмы, якія былі сфарміраваны ў дзяцінстве маці, школай, кнігамі, інакш бы ён не змог сказаць: “Стала непрыемна, крыўдна, абразліва, што мы нюхаем зямлю з-за нейкай адной паршывай бомбы...” [3, с. 284].

Кідала таксама рызыкаваў, але кінуўся да бомбы, калі ўбачыў, што яе падняў Пясоцкі, калі пераканаўся, што самае страшнае не здарылася. Ён усё рабіў з разлікам на эфектнасць, любуючыся сабой, такія выгодна-вострыя моманты ён адчуваў нутром.

Аналіз ўзаемаадносін Сцяпана Кідалы і Сеньі Пясоцкага дае магчымасць не толькі глыбей зразумець характары герояў, але і паразважаць пра сутнасць сапраўднага і ўяўнага гераізму.

Недарэчная смерць Сеньі Пясоцкага выклікае абурэнне вучняў. Яны не сумняваюцца, што ў пагібелі юнака вінаваты Кідала, хаця яўныя доказы супраць яго і адсутнічаюць. Усе папярэднія падзеі гавораць за тое, што ён здольны на самы ганебны ўчынак. Сенья Пясоцкі і Сцяпан Кідала ўспрымаюцца вучнямі як вобразы-антыподы.

Завяршаючы аналіз канфлікту, настаўнік скажа вучням, што Кідала, на жаль, не адзінока, што кідалы, як і дубадзелы, галенчыкі, дажылі да нашых дзён.

Паколькі аповесць напісана ў форме франтавога дзённіка, І.Шамякін увесь час паказвае свайго героя праз самараскрыццё, а гэта амаль не выклікае сумнення ў праўдзівасці пачуццяў, перажыванняў, якімі поўніцца душа Шапятавіча.

Зусім натуральным успрымаецца страх, няўпэўненасць Пятра ў першым баі, з якога менавіта і пачалося яго воінскае гартаванне, калі даводзілася выконваць тое, што ў мірны час прэчыла б усялякай логіцы. Такім, здавалася, абсурдным быў загад маёра Ярмілава выбіць баннікам заклінены снарад з дула гарматы. Падпарадкаванне загаду і страх перад смяротнай небяспекай змагаюцца ў душы Шапятавіча, але перамагае трэцяе – рашучасць і нянавісць да ворага.: “Угары зноў зараўлі маторы. Я задраў галаву і... зноў убачыў усё тыя ж крыжы... Злавесныя крыжы! І нейкая незразумелая, адчайная рашучасць апанавала мяне ў гэты міг: усё адно ад чаго паміраць! Адступіўшы, праўда, крыху ўбэк, з усёй сілы штурхнуў баннікам снарад” [3, с. 218] .

– Як паступова мяняецца ў свядомасці Шапятавіча ўяўленне пра сваё і чужое гора?

У станаўленні характару Пятра выключнае месца займае яго клопат пра лёс людзей. Спачатку гэта трывога за сям’ю, пазней – неспакой за родную Беларусь. Нарэшце, разумеючы, чыя бяда напаткала ўвесь народ, Шапятавіч усведамляе сваю адказнасць перад скалечаным, але няскораным запалярным Мурманскам, перад усёй тагачаснай савецкай Радзімай. Пятро Шапятавіч паступова фарміруецца як воін і патрыёт.

Важны этап фарміравання светапогляду Шапятавіча – яго служба ў якасці камандзіра.

– Што хвалюе Пятра на новай пасадзе? Як дабіваецца малады камандзір аўтарытэту ў сваіх падначаленых?

Нявопытнага, юнага Шапятавіча больш за ўсё непакоіла, як успрымуць яго, камандзіра, магчыма, старэйшыя па ўзросце і спрактыкаваныя ў баях воіны-зенетчыкі. Як яму, максімалісту, заяваць у іх аўтарытэт? Не адну гадзіну пакутліва думаў Пятро над гэтым пытаннем.

Аказалася ўсё значна прасцей на самай справе. Трэба было проста быць самім сабой: не баяцца цяжкасцей, дзяліць пароўну нягоды ваеннага жыцця. Іменна за гэтыя якасці палюбілі Шапятавіча і на далёкім пасту, ля самай лініі фронту, куды Пятро трапіў пасля бойкі з Кідалам.

Каб паўней адчуць, як І. Шамякін разумее сапраўдную прыгажосць чалавека, варта спыніцца на характарыстыцы кожнага з новых падначаленых Шапятавіча.

Вучні вылучаюць Алампія Самародава не толькі як старэйшага, але як чалавека незвычайнага, зусім не вайсковага. Прыроджаны хлебароб, бацька сямі дзяцей, двое з якіх таксама на фронце, прывыкшы берагчы кожную капейку, кожнае зярнятка, ён і тут у думках разам з сям’ёю, у клопатах пра гаспадарку, нават кавалачкі цукру складваў у мяшчок,

“уяўляў, што аддасць іх дзецям”. Увесь час уздыхаў і часта прасіўся на пост, каб там пабыць сам-насам са сваімі невясёлымі думкамі.

Зусім іншы Фядос Сушылаў, хаця таксама далёка не вайсковец, у якога рукі сумавалі без прывычнай працы. “Каржакаваты, як камёл добрага дуба, толькі крыху касалапы” [З. с. 334], ён трымаў ўсю няхітрую гаспадарку паста. Здольны паляўнічы і рыбак, адмысловы повар, Сушылаў рабіў усё спрытна і з ахвотаю: “Яму давай любую работу, самую цяжкую, абы-толькі не стаяць на голай скале і не ўглядацца ў пустое неба. Не можа трываць памор нерухомасці і бяздзежнасці” [З. с. 335].

Не вельмі прыткі да працы, крыху бесклапотны, але жыццярадасны гаварун і лірык па характару, Платон Чуб выклікае асаблівую сімпатыю. Шчымліва-пяшчотныя ўспаміны пра родную Кубань, шчырая любоў да жонкі, ласкавыя адносіны да дзяцей сведчаць пра яркую натуру Платона. За гэтыя якасці даруецца герою многае.

– Што ж збліжае архангельскага памора і вяжкаўскага селяніна, кубанскага казака і нядаўняга студэнта з Беларусі?

І. Шамякін дае магчымасць чытачу ў поўнай меры адчуць, як у барацьбе за агульную справу людзі яднаюцца. Нянавісць да фашызму, вернасць абавязку, пачуццё братэрства, агульнасць мэты кіруюць гэтымі людзьмі ў няроўнай схватцы з варажымі лжэкамі.

Скалы, снежная пустыня і больш за паўсотню фашыстаў у маскхалатах супраць чатырох чыронаармейцаў. У суровым выпрабаванні ні адзін з іх не разгубіўся, не адступіў. Смяротна паранены Алампій Самародаў развітваецца з жыццём, думаючы пра дзяцей. Нібы трапіўшы ў сваю стыхію, стаўшы незвычайна ўвішным, з любімай песняй “Посею лебеду на бегу...” гіне Платон Чуб. Да апошняга, пакуль не страціў прытомнасць, умела кіраваў боем Пятро Шапатовіч. Спакойна, па-гаспадарску, ўсё разлічыўшы, застаўшыся без таварышаў, калі можна было затаіцца, перачакаць, аж да прыходу дапамогі вёў перастрэлку Фядос Сушылаў.

Як бачым, у вобразе літаратурнага героя (у дадзеным выпадку на прыкладзе аповесці І. Шамякіна “Агонь і снег”) закладзены рэальныя магчымасці для фарміравання ў вучняў маральных ідэалаў, менавіта праз яго спасціжэнне школьнікі прывучаюцца бачыць у жыцці і літаратуры багацце чалавечых індывідуальнасцей і тыпаў, разумець дыялектыку характараў і адносін паміж людзьмі.

Літаратура

1. Быкаў, В. Праўдай адзінай : літаратурная крытыка, публіцыстыка, інтэрв’ю / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1984.
2. Каваленка, В. Иван Шамякин: нарис жизни и творчества / В. Каваленка. – Мінск : Нар. асвета, 1980.
3. Шамякін, І. Збор твораў : у 6 т. / І. Шамякін. – Мінск : Маст. літ., 1978. – Т. 3: “Трывожнае шчасце”. Аповесці.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ